

Alapi Zita

EGY EXPRESSZÍV VÉLEMÉNY A SZEKULARIZÁCIÓ TÉMAKÖRÉBŐL

(H. Cox könyve alapján)

Paul Tillich protestáns teológus - aki az USA-ba emigrált a nácizmus elől - 1962-ben, nem sokkal halála előtt a következő sorokat írta:

"Ha a kereszténység több akar lenni mint vallás, akkor önmagában minden olyasmi ellen harcolnia kell, ami által "vallássá" lesz. Ha a kereszténység önmagát mint vallást felül akarja múlni, akkor a mitosz és kultusz uralma ellen kell harcolnia, amit meg is tett, és éppen a Bibliában, amely - ezt nem kellene elfelejtenünk -, nemcsak vallásos, hanem vallásellenes könyv is."¹ Egy másik neves huszadik századi teológus - Dietrich Bonhoeffer-szerint a vallás csupán a keresztény hitnek történelmi megjelenési formája volt, a világ nagykoruvá vált, és e nagykoruvá vált világban csak egy "vallástalan világi" kereszténységnek van helye.²

Bár tautológiának tűnik napjainkban a szekularizáció folyamatáról beszélni, úgy gondolom nem felesleges e folyamat bizonyos tendenciáinak konkrétabb megvizsgálása, szem előtt tartva azt, hogy e szekularizációs folyamat roppant ellentmondásos, sőt a világ egy részén a vallások megújulásáról is beszélhetünk, másutt pedig arról, hogy a hajdani egyöntetű és kényszerű vallásosságot egy változatosabb, differenciáltabb vallásosság váltja fel.

A századunkban bekövetkezett nagy társadalmi átalakulásoknak - a szocializmus létrejötte, az egykori gyarmatok felszabadulása, a tudomány és technika eredményeinek újrászerezése, az urbanizáció, a világ fejlett és fejletlen régiói közötti szakadék növekedése - megvannak a szellemi-eszmei következményei, és ezeket az egyházaknak is figyelembe kell venni.

Nem csupán arról van szó, hogy nagymértékben megnövekedett a profán, agnosztikus és materialisztikus nézetek befolyása, hanem arról is, hogy a harmadik világ vallásainak - iszlámnak, hinduizmusnak, buddhizmusnak - a befolyása is fokozódott, ugyanakkor áttolódtak a kereszténység súlypontjai is. Johan Babtist Metz teológus szerint a katolikus egyháznak fel kell figyelnie arra, hogy Európa és Észak-Amerika egyházához nem csupán függelékként csatlakozik a harmadik világ egyháza; ma már inkább a harmadik világ egyházáról beszélhetünk, amelynek nyugat-európai előtörténete van.³

Számunkra is figyelemre méltó a harmadik világ vallásosságának az a formája, mely a fennállót nem megőrizni, hanem éppen radikálisan megváltoztatni kívánja, és így élesen különbözik a fejlett ipari országok vallásosságának attól a formájától, mely a viszonylagos

jölét feltételei között akarja fenntartani és megőrizni a vallást. (Persze itt most eltekintünk a két póluson belüli belső differenciáltságtól.)

Az iparilag fejlett országokban a szekularizáció folyamata - bár egyenlőtlen - mégis megfordíthatatlannak tűnik. E folyamatra történő reakcióként is értelmezhetők azok a teológiai kísérletek, melyek a hit szükséges intellektuális reformjára hivatkozva kívánnak válaszolni a kor problémáira.

Ha az előzőekben a kereszténységen belüli - a fejletlen és fejlett régiók vallásossága közötti - különbségre helyeződött a hangsúly, akkor most az iparilag fejlett országok kereszténységének belső differenciáltságára kell felhívni a figyelmet. Itt a legfontosabb annak a különbségnek a megállapítása, mely a progresszív társadalmi folyamatokat támogató és a haladással szembe forduló, konzervatív erők között fennáll és nem azonosítható a felekezeti különbségekkel.

A differenciáltság másik aspektusa a kereszténységen belüli pluralizálódás, aminek egyik vetülete a teológiai pluralizmus, melyet a II. Vatikáni zsinat óta - természetesen különböző értelmezésekkel - a katolicizmuson belül is, mint állandósult jelenséget ismernek el. A katolicitás eredetileg egyetemességet jelent, de ez az egyetemesség - mely még a kereszténység legprosperálóbb időszakaiban sem jelentett differenciálatlan egységet - a reformáció időszaka óta, illetve a polgárosodás, a tőkés formáció létrejöttével igencsak kérdésessé vált, és az ugynevezett ellenreformáció (mely másfelől a katolicizmus belső reformját jelentette) óta hosszú ideig csak egy megmerevedett struktúra révén tudta fenntartani ezt az egyetemességet. A neoskolasztika és a neotomizmus életképtelensége az ötvenes évektől egyre nyilvánvalóbbá vált, de az egyházi vezetés csak a hatvanas években szánta rá magát újabb reformokra, a megújulásra, szerepének ujjaértékelésére.

Más a helyzet a kereszténység protestáns, újabb ágával. A vallásos hit reformja, mely itt egy új társadalmi osztály létrejöttét támogatta, kezdettől differenciáltságot mutat. A már idézett teológus Paul Tillich szerint az ugynevezett protestáns principium éppen azt a vallás fejlődésében megtalálható tendenciát jelöli, mely állandóan kritizálja és átformálja önmaga történelmi megjelenési formáit és ezáltal megakadályozza az egyházak megmerevedését. A protestáns principium - írja Tillich - nem azonos sem a reformációval, sem az őskereszténységgel, sem általában egyetlen vallásos vagy kulturális formával. Egyrészt mindegyikben megjelenik, másrészt minden formát transzcendál, amennyiben tiltakozást tartalmaz minden abszolutsági igény ellen, amit bármely véges valósággal kapcsolatban emelhetnek. A protestáns principium tehát - mondja Tillich - minden vallásos és kulturális valóság bírója, beleértve azt a vallást és kulturát is, ami magát protestánsnak vallja.⁴

E gondolatok is azt jelzik, hogy igen jelentős változások történtek az elmúlt évtizedekben - elsősorban a protestáns teológián belül a kereszténység önértelmezésében, a vallás fogalmának meghatározását is beleértve. Határozott törekvéseket figyelhetünk meg egyrészt a hit és a vallás szétválasztására - ami együttjár egy sajátos valláskritikával -, másrészt a hívő ember helyének, szerepének definiálására a szekularizálódó világban. D. Bonhoeffer szerint a "keresztény ember nem homo religiosus, hanem egyszerűen ember, mint Jézus - bizonyára ellentétben Keresztelő Jánossal - volt".⁵ Egy hangsúlyeltolódás megy tehát végbé a transzcendenciától az immanencia felé, ami együttjár egy mitosztalanítási és kultuszredukáló törekvéssel.

Visszatérve a tillichi protestáns principiumhoz, és egyben szűkebb témánkhoz is közzelítve, tény, hogy pl. az amerikai protestantizmusra a széttöredezettség, a vallási és teológiai pluralizmus nagymértékben jellemző. (Egy-két elképesztő szám: 332.970 egyházhoz tartozik az USA lakosságának 60,7 %-a. A protestantizmus nagyobb létszámú, de kisebb és nagyobb egyházak sokaságára oszlik - pl. baptistából 16, pünkösdistákból 15, presbiteriánusból 8, metodistából 6, reformátusból 2 egyházat tartanak számon, de általában is jellemző a felekezeti tarkaság: keleti ortodox 15, zsidó 4 egyház.)⁶

Meg kell jegyezni, hogy a kutatók a vallási pluralizmusban a szekularizáció egyik aspektusát látják, de nem azonosítják azt a szekularizációval.

Persze a sajátos észak-amerikai pluralizmus és a protestantizmus szorosan összefügg egymással. Éppen az USA gazdasági, nyelvi és szociológiai tényezőinek sokfélesége is involvál egy bizonyos teológiai, vallási pluralizmust.⁷ Mindenesetre a protestantizmus a sola scriptura elvével sokkal inkább megfelelni látszik a kor követelményeihez rugalmasabban igazodó, a klasszikus teológiai modelleket felváltó új, alternatív modellek kiépítésére.

A mai amerikai protestáns teológiában a katolikus és zsidó nézetek is jelen vannak, és ugyanakkor maga a "másik Amerika" is, mind földrajzi, mind politikai-kulturális értelemben: Latin-Amerika csakugy, mint a hivatalos "Great Society" disszidensei és lázadói. Az ún. "felszabadítási teológia" képviselői éppen azok a teológusok, akik a faji, nemi, nyelvi érdekeket, kisebbségeket, a látványosan megkülönböztetetteket képviselik.

Harvey Cox második könyve, a *The Feast of Fools (A bolondok ünnepe)*⁸ 1969-ben jelent meg, és tükrözi azt a változást, ami a protestáns teológiában végbement az utóbbi években. Egyrészt erőteljesen jelentkezik benne a latin-amerikai és középkori katolicizmus, másrészt a 60-as évek diák- és újbaloldali mozgalmainak hatása. Ő maga ezt a művét dionüszoszinak, játékosnak nevezi, szemben az 1965-ben megjelent könyvével a "The Secular City"-vel, amelyet apollóinak, józannak, olyan műnek tekint, amelyben tulteng

a buzgó evilági aktivizmus, és amelyet "tulságosan protestáns" könyvnek jellemez "legalábbis a kálvinista-puritán értelemben".⁹

Az észak-amerikai fiatalok a vietnami háború és a polgárjogi mozgalom évtizedében látványosan megtagadták a protestáns-puritán etika értékeit és normáit, amelyeket Max Weberrel, Max Horkheimerrel és Herbert Marcuseval egyetértésben a kapitalizmus szellemével rokonítottak. Visszautasításuk - akár harcos, akár szelid formában a "kivonulásban" - annak a status quo-nak szólt, amelyben ez a szellem testesült meg.

A könyv, melynek alcime: teológiai esszé a fesztivitásról (ünnepelni tudásról) és fantáziáról, örömmel üdvözi a spontán ünnepeket és a szabad képzelet ujjászületését, amelyeket egy embrionális kulturális forradalom myitányának, egy ünnepebb és érzésorientáltabb életmegközelítés jeleinek tekint. Könyvének célját így jelöli meg: "megvizsgálni az ünnepek és fantázia elvesztését és ujrafelbukkanását civilizációnkban és értékelni mindkét fejlődést egy teológiai perspektívából."¹⁰ Ugy látja, hogy a nyugati ipari társadalmak bőségéért nemcsak az ún. alulfejlett világ népei és saját kizsákmányolt szegényei fizettek tulságosan nagy árat, hanem maga a fogyasztói-jóléti társadalom embere is, még pedig azért, mert élete megdöbbenően elszegényedett, képzelőereje és ünneplőképessége elsorvadt. Holott az ember igazi természete szerint olyan lény, mely nemcsak dolgozik és gondolkodik, hanem énekel, táncol, mesél, és ünnepel is, homo festivus és homo fantasia is. Nincs emberi kultúra ünnepek, mesék és mítoszok nélkül. Évszázadokon keresztül a kereszténység látta el civilizációnkat ünnepnapokkal és jövőképekkel, kulturális emlékezettel és reményekkel. Az ünnepek fokozatosan elvesztették vallási értelmüket, ahogy Cox írja: "karácsony napjainkban egy nagy családi összejuvetellé, husvét tavaszi divatbemutatóvá vált, és hálaadás ünnepén senki nem mond köszönetet. A vallási szimbólumok ereje megcsappant. A képzelet, mely reményeinket táplálta a jövő iránt, elvesztette izzását. A multat gyakran úgy fogjuk fel, mint egy kelepécét, melyből menekülni kell, és a jövőt a jelen unalmas meghosszabbításaként. A saját mult és egy valóban megnyerő jövőkép nélkül a nyugati ember vagy a sivár jelenen bosszankodik, vagy elpazarolja magát értelmetlen célok üldözésében."¹¹

A teológus saját egyházi hagyományaival is szembekerül, amikor az ünneplésnek, a játéknak és a fantáziának a jogait követeli vissza az "egydimenziós" protestáns gondolkodással szemben. A szorgos, józan, komoly és önmagát tulságosan komolyan vevő protestantizmus világából kimaradt a homo ludens, a homo festivus. Nem véletlen - írja - hogy a középkori Európában szélesesen elterjedt "bolondok ünnepe" - amelyen a társadalmi szerepek felcserélődtek és minden szokás, konvenció gunyolódás tárgyává válhatott - éppen a reformáció és ellenreformáció korában halt el, noha már korábban is kritizálta az egyház, sőt a bázeli zsinat 1431-ben el is ítélte. A "bolondok ünnepe" túlélte a hivatalos elitélést, de Kálvin és Loyolai Ignác szellemének szigorát nem.

Az ünneplésnek, játéknak és fantáziának a valláson belüli helyét akkor követeli vissza Cox, amikor a faji, nemzetiségi diszkriminációk, a társadalmi igazságtalanság és a "háboru ellen tiltakozó fiatalok, a technokrata társadalom irracionális rációja ellen lázadók rájöttek, hogy a politikai elkötelezettség nem zárja ki az életigenlést".

Nyilvánvaló, hogy e nosztalgia csupán a tárgyat keresi a múltban, s a középkori ünnepek felidézésének indoka sokkal inkább a jelen kritikája. A teológia itt éppen arról a polgári valóságtól és ideológiától akar elszakadni, melynek létrejöttében a protestantizmusnak is komoly szerepe volt.

JEGYZETEK

- 1 Paul Tillich: Das Christentum und die Begegung der Weltreligionen. Gesammelte Werke V. 94. old.
Idézi: Jánossy Imre "Ellentétes kiindulás - közös felelősség" c. tanulmányában. Világosság, 1981. 11.szám, 701. old.
- 2 Dietrich Bonhoeffer: Szöveggyűjtemény Dietrich Bonhoeffer műveiből. Kézirat 1984, F.O.T.I.K. Debreceni Munkabizottságának Füzetei 2, 71. old.
- 3 Vigilia, 1984. 6. szám, 464. old.
- 4 Paul Tillich: Szöveggyűjtemény Paul Tillich műveiből.
Kézirat 1984. F.O.T.I.K. Debreceni Munkabizottságának Füzetei, 3, 21. old.
- 5 Dietrich Bonhoeffer: I. m. 73. old.
- 6 Felekezeti megoszlás az Amerikai Egyesült Államokban.
Világosság, 1982. 8-9. szám, 525. old.
- 7 Vályi Nagy Ervin: Pluralizmus - protestantizmus. Világosság, 1982. 8-9.szám, 509. old.
- 8 Harvey Cox: The Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy.
Cambridge (Massachusetts) 1969, Harvard University Press.
- 9 Im. Preface VII.1.
- 10 Im. 17. old.
- 11 Im. 14-15. old.